

“NİÇİN DOĞAYI KORUMALIYIM?” SORUSUNA İKİ OLASI YANIT

Mahmut ÖZER*

ÖZET

“Niçin doğayı korumalıyım?” sorusu pek çok insan tarafından üzerinde durmaya değmeyecek önemsiz bir soru gibi görülebilir. Böyle görülmesinin nedeni kuşkusuz doğanın korunmasının önemsiz olduğunun düşünülmesi değildir. Akli başında herkes doğanın korunması gerektiğini “bilir.” Zira varlığımızı sürdürebilmemiz için doğaya muhtaç olduğumuz aşikârdır. Ancak, tıpkı bunun “bilindiği” gibi, doğanın özellikle son birkaç yüzyıldır insan kaynaklı nedenlerden ötürü ağır bir yıkıma uğradığı da “bilinmektedir.” Dolayısıyla “Niçin doğayı korumalıyım?” sorusu ilk bakışta önemsiz gibi gözükse de üzerinde ciddiyetle durulmayı hak etmektedir. Bu soruyla ilgili olarak, bu yazıda, çevre ve doğa felsefesi yazınında sıkça tartışılan bazı kavramları ve kavramsal ayrımları irdelenecek ve Aldo Leopold ve J. Baird Callicott’un düşüncelerine dayanan iki akıl yürütmeyi değerlendireceğim.

Anahtar Kelimeler: İnsan merkezcilik, zayıf insan merkezcilik, araçsal ve özsel değer, ahlaki sorumluluk, ahlakın nesnesi ve öznesi, Aldo Leopold, J. Baird Callicott.

TWO REPLIES TO THE QUESTION “WHY SHOULD I PROTECT NATURE?”

ABSTRACT

The question “Why should I protect nature?” might be considered to be trivial for most of us. But this does not mean that most of us think that protecting nature is trivial as well. Every reasonable human being “knows” that we should protect nature. For it is indisputably clear that we need nature to survive. However, it is also “known” that nature has suffered severe destruction due to anthropogenic reasons, especially since the last few centuries. Therefore, even if the question “Why should I protect nature?” seems trivial at first glance it deserves serious consideration. In this study, as related with this question, I will evaluate some of the concepts that are often discussed in environmental literature and two arguments based on Aldo Leopold’s and J. Baird Callicott’s ideas.

Keywords: Anthropocentrism, weak anthropocentrism, instrumental and intrinsic value, moral responsibility, object and subject of morality, Aldo Leopold, J. Baird Callicott.

* Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi.
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>
2018 Bahar/Spring, sayı/issue: 25, s./pp.: 519-533.
ISSN 2618-5784

Makalenin geliş tarihi: 23.02.2018
Makalenin kabul tarihi: 20.04.2018

Giriş

Aldo Leopold’a göre, doğa korumacılığını bir yaşam biçimi olarak benimseyebilmek ve onu vicdani evrenimizin bir unsuru olarak görebilmek, onun deyişiyle ekolojik bir vicdan tesis edebilmek için, vicdanla bilimlerden daha çok ilgili olan felsefe, etik ve din gibi alanların yardımına gereksinimimiz vardır. Oysa bu alanlarda söz söyleyen insanlar ekolojik sorunlar konusuna henüz gerektiği düzeyde eğilmiş değillerdir. Onların bu sorunlara el atmaları diğer insanların doğa ve çevre konusundaki farkındalıklarının yükselmesine ve bu alanlarla ilgili sorunların vicdanlarında yer etmesine önemli katkı sağlayacaktır.

Leopold, doğa etiği anlayışının kurucusu olmakla birlikte zamanının önemli bir bilim insanıdır. Ama ona göre “[b]ilim bizi güce ulaştırdığı kadar bilgeliğe taşıyamıyorsa ... o asla bilim değildir.”¹ Bilimin bizi bilgeliğe taşıyabilmesi için onun yaşamımızda oynadığı rolü değiştirmeliyiz. Leopold’a göre bilim bu zamana kadar insanın “kılıcının bileği taşı” gibi kullanıldı; oysa onu “evreni[mizi] aydınlatan fener” konumuna yükseltmemiz gerekir. Benzer biçimde insan, doğanın fatihliği rolünü bırakıp kendini biyotik yurttaş olarak konumlandırmalı, doğayı bir köle ve hizmetkâr olarak görmek yerine onu kendisinin de bir parçası olduğu bir bütün olarak görmelidir.² Bu zihniyet dönüşümü için felsefenin yardımına gereksinimimiz vardır.

Doğanın durumu ve geleceği ile ilgili başta bilimsel araştırmalar sonucu elde edilenler olmak üzere elimizde pek çok bilgi var. Bu bilgilerin kayda değer bir bölümü özellikle insan türünün geleceği bakımından alarm zilleri çalıyor. Ama buna rağmen bu bilgiler insanların büyük çoğunluğu üzerinde dönüştürücü bir etki yapıyor gibi gözüküyor. Kuşkusuz bilimizi sürekli genişletmemiz çok önemlidir ama üretilen bilgileri sürekli sorgulamak, denetlemek ve pratik olarak hayata geçirmek de en az bilimizi genişletmemiz kadar önemlidir. Felsefe ya da felsefeci ne yapar? Sorgular, temellendirmeye çalışır, akıl yürütmeler kurar, akıl yürütme ilkelerini ortaya koyar, akıl yürütmelerin geçerliliğini ve sağlamlığını denetler, kavram üretir, üretilen kavramları dinamik bir biçimde yeniden ve sürekli değerlendirir, kavramsal ayrımlar ve çözümlenmeler yapar. Bu çalışmada önce çevre ve doğanın korunması ile ilgili bazı kavramlar ve kavramsal ayrımlara değineceğim; daha sonra özellikle varlıklara özsel ya da araçsal değer yüklemek ve ahlakın öznesi ve ahlakın nesnesi olmak kavramları arasındaki ayrımlardan yararlanarak biri J. Baird Callicott’un diğeri Aldo Leopold’un düşüncelerine dayanan iki akıl yürütmeyi değerlendireceğim.

¹Aldo Leopold, “Ecology and Politics,” Editörler: Flader S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 284.

²Aldo Leopold, *A Sand County Almanac with Essays on Conservation from Round River*, New York: Ballantine Books, 1966, s. 260-61.

I

Literatürde karşı karşıya olduğumuz çevre ve doğa sorunlarının esas nedeninin *insan merkezci* yaklaşım olduğunu savunan pek çok felsefi ve bilimsel metin bulunmaktadır. Aslında insan merkezcilik kavramı etrafında şekillenen akıl yürütmeler ilk bakışta etkileyici görünmektedir. Zira bu kavram ve bu kavrama dayanılarak yapılan tartışmalar doğa üzerindeki insan etkisini akılda yer edecek biçimde ortaya koyma konusunda önemli bir iş görmüştür. Fakat insan merkezcilik kavramının yanıltıcı ve doğanın korunması mücadelesini sekteye uğratan yanları olduğunun da dikkate alınması gerekir. Sekiz milyara hızla yaklaşan nüfusuyla mevcut milyonlarca türden yalnızca biri olan *Homo sapiens*'in doğa üzerinde ağır bir yük oluşturduğuna kuşku yoktur. İnsan türü bir biçimde ortadan yok olsa çevre ve doğa sorunları görece kısa bir sürede kendiliğinden çözümlenebilir. “Doğanın korunması en etkili ve kısa sürede nasıl gerçekleşebilir?” sorusuna yanıt olarak birisi çıkıp “insan kaynaklı nedenler yüzünden *her gün* onlarca tür yok oluyor, sadece insan türü yok olsun başka bir şeye gerek yok” dese, onun bu “çözüm yolunun” – doğa üzerindeki mevcut “insan etkisini” dikkate aldığımızda – insanın var olmayı sürdürdüğü çözümlere kıyasla daha etkili bir çözüm olduğunu sanırım hepimiz anlayabiliriz. Ama “doğanın korunması” derken aklımızdan geçen herhalde bu değildir. Düşündüğümüz, muhtemelen, insan türünün varlığını sürdürdüğü bir dünyada doğanın korunmasıdır. Eğer böyleyse insan merkezçiliğin karşısındaki uca yani “doğa ya da çevre merkezçiliğe” razı değiliz demektir.

Öte yandan insan merkezcilik kavramının ve onun çağrıştırdıklarının bazı önemli gerçekleri gizlemek gibi bir zaafı da var. Bu kavram, çevre ve doğa sorunlarının ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde milyarlarca insanın her biri sanki aynı düzeyde sorumluymuş gibi bir izlenim yaratmaktadır: Sanki milyarlarca insan hep birlikte doğayı tahrip etmeye koyulmuşuz. Yeryüzünde yalnızca birkaç yüz bin yıldır var olmamıza karşın, türümüzün doğa üzerindeki yıkıcı etkisini özellikle son birkaç yüz yıldır belirgin bir biçimde gözlemliyoruz. Bu anlamda insan merkezcilik kavramı veya “mevcut doğa ve çevre sorunlarının temel nedeni insandır” önermesi özellikle kapitalist üretim ilişkilerinin yol açtığı doğa üzerindeki yıkıcı etkileri gizleme riski taşımaktadır.

Türçülük ve ekofaşizm kavramları da insan merkezcilik kavramı ile ilişkilendirilebilir. Türçülük kavramı ile ırkçılığa benzer bir biçimde ve muhtemelen de o kavramdan esinlenerek, insan türünün çıkarlarını doğada bulunan insan dışındaki milyonlarca türden belirgin bir biçimde üstün tutmak kastediliyor. Ama tıpkı insan merkezcilik kavramında olduğu gibi, türçülük kavramı da, bir yandan farkında olmadığımız kimi gerçekleri göz önüne çıkarırken, bir yandan da kimi gerçeklerin ve sorunların gölgelenmesine yol açabiliyor. Bilim insanları özellikle son birkaç yüzyıldır doğa üzerindeki “insan etkisinin” insan dışındaki türlerin yok olma hızını 100

ila 1.000 kata kadar arttırdığını ortaya koydular. Kimi tahminlere göre insan kaynaklı nedenlerden ötürü türlerin yok olma hızı *günde* 100 (yüz) türe kadar çıkmıştır³. Ancak insan toplumlarının çözümlenmeyi bekleyen pek çok acil yakıcı sorunları varken türçülük kavramı üzerinden insanları doğanın korunması konusunda harekete geçirmeyi ummak olsa olsa safdillik olur.

Çevre ve doğa felsefesi yazınına giren “ekofaşizm” kavramı da karşı karşıya olduğumuz sorunlarla yüzleşip onları samimi olarak çözümlenmeye çalışmak yerine sorunları görmezden gelmemize yol açan ya da görmemizi engelleyen kavramlardan biridir. Bu kavram özellikle bütüncü bir perspektife sahip doğa korumacılarına yönelik bir eleştiri olarak gündeme sokulmuştur. Buna göre, eğer kimi çevrecilerin savunduğu gibi insan doğanın efendisi değil sıradan bir yurttaşı gibi kabul edilir, ona insan dışı varlıklarla aynı değer verilir ve öncelikli olarak insanın değil doğanın iyiliği esas alınır, o zaman, belli bir bölgede, örneğin bir metropolde, o bölgedeki taşıma kapasitesini çoktan aşmış insanlara da, böceklerle, farelere veya “zararlı” bitkilere yapıldığı gibi muamele edilebileceği sonucu çıkar. Böylece çevre ve doğayı korumak uğruna varlıkların en şerefli olan insan yalnız diğer mahlûkatla bir görülmekle kalınmamış, açlık, hastalık vb. sorunlardan kaynaklanan toplu ölümler, hatta insanlık tarihinde örnekleri yaşanan soykırımlar, ahlaki bakımdan meşrulaştırılmış olur. Bu elbette kabul edilemez. Gerçekçi olmak gerekirse, doğa korumacılığı bir ölçüde insan merkezci (veya türçü) olarak sürdürülmek durumundadır; doğanın insanların gereksinim ve çıkarlarını göz ardı etmeden korunması gerektiğini savunan bu yaklaşıma zayıf insan merkezcilik denilmektedir. Doğanın tahribatı büyük ölçüde insan kaynaklı nedenlere dayanmakla birlikte, bunu sorun olarak görüp çözümlenmesini üstlenen biricik tür de insandır. İnsan türünün doğanın efendisi değil bir parçası olduğunu unutmadan türümüzün çıkarlarını diğer türlerden bir ölçüde üstün tutmak günümüz koşulları dikkate alındığında makul bir orta yol gibi görünmektedir. Zayıf insan merkezcilik doğa korumacılığına yönelik, yukarıda belirtilen ekofaşizm eleştirilerinin de geçersiz kılınmasını sağlamaktadır. Eğer insanın var olmayı sürdürdüğü bir dünyada doğanın korunmasını hedefliyorsak, bu hedefin gerçekleşmesi ancak insanların büyük kısmının bu hedefi samimi olarak desteklemesi ile mümkün olabilir. Mevcut koşullarda insanların çoğunluğunun desteği, insanı doğanın herhangi bir bileşeni ile bir tutan katı doğa merkezci bir bakış

³Charles Birch, “Environmental Ethics in Process Thought,” *Concrescence: The Australasian Journal for Process Thought*, 2, 2001, s. 1; Jeffrey D. Sachs, *Common Wealth*, New York: The Penguin Press, 2008, s. 72; Wilson, E. O. *Biophilia*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1984, s. 122; Wilson, E. O. *The Diversity of Life*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1992, s. 280; Wilson, E. O. *The Future of Life*, New York: Vintage Books, 2002, s. 102.

açısıyla değil, ancak doğanın korunmasının insan türünün varlığı için zorunlu olduğunu vurgulayan zayıf insan merkezci bir yaklaşımla sağlanabilir.

“Koruma/korumacılık” ve “saklama/saklamacılık” ve bunlarla yakından ilişkili “araçsal değer” ve “özel değer” kavramları da çevre ve doğa felsefesi yazınında sıkça gündeme gelmektedir. Doğru olan doğayı “korumak” mıdır, yoksa onu “saklamak” mıdır? Başka bir deyişle doğayı bizim ve gelecekteki türdeşlerimizin gereksinimlerini gözettiğimiz için korumalı mıyız, yoksa doğayı ve bileşenlerini bize yararı olsun ya da olmasın, salt kendisi için, doğa ve onun parçalarının da kendi özel veya içsel değeri oldukları için saklamalı mıyız? Ben “korumacılık-saklamacılık” ayrımının yapay olduğunu ve doğanın korunması mücadelesine pozitif bir katkı sağlamadığını düşünüyorum. Kuşkusuz bazı türdeşlerimizin doğanın zenginleşmesine önemli katkıları olduğu inkâr edilemez. Ancak bazılarımızın doğanın zenginleşmesine katkıları olmakla birlikte, esas olarak doğa bize değil, biz insanlar doğaya muhtacız. Ama baskın kapitalist üretim ilişkilerine bağlı olarak, türdeşlerimizin büyük çoğunluğunun kendi kişisel çıkar ve kaygıları ile doğanın ve insanlığın geleceği konusundaki kaygılardan daha çok ilgili olduğunu ve doğayı zenginleştirmekten çok fakirleştirdiğini de yadsıyamayız. Varlığımızı sürdürebilmek için doğadan yararlanmak zorundayız. Bu gerçeğin farkında olmak bizi doğanın korunması için daha çok isteklendirmeye yardımcı olabilir. Öte yandan bazıları da araçsal veya pragmatik olduğunu düşündükleri bu yaklaşım yerine doğanın saklanması, yani yararı olsun ya da olmasın onu kendisine veya genel olarak insan türüne sağladığı yararlarından bağımsız olarak değerli bulduğu için korumanın daha doğru olduğunu savunabilir. Mevcut durumda doğa elimizden kayıp gidiyor ve bundan ciddi olarak kaygı duyan insanlar ne yazık ki mevcut nüfusun küçük bir azınlığını oluşturuyor. Bu anlamda, bu azınlığın, “korumak mı yoksa saklamak mı doğrudur” gibi kısır tartışmalarla zaman yitirmek yerine güç birliği edip herkesin istediği motivasyonla hareket etmesine hoşgörü göstermesinin daha akılcı olduğunu düşünüyorum.

Doğanın insan gereksinimlerinin karşılanabilmesi için korunması gerektiğini söyleyenler doğaya ve onun bileşenlerine araçsal değer yüklemiş oluyorlar. Başka bir deyişle onlara göre, doğayı korumalıyız, çünkü biz insanların yaşamımızı sürdürebilmemiz için doğaya ihtiyacımız var. Doğanın yararı olsun ya da olmasın korunması gerektiğini savunanlar ise doğaya araçsal değil özel değer yüklüyorlar. Onlara göre doğayı korumalıyız, çünkü doğa ve doğanın insan dışı bileşenleri, tıpkı insanlar gibi, kendi başlarına değerlidir. Bu yaklaşım bizim, ancak doğanın ve onun insan dışındaki unsurlarının da tıpkı insan gibi yararından bağımsız, kendinde bir değeri olduğunu idrak edebilmemiz durumunda özerk bir doğa etiği tesis etmemizin ve doğayı etkin bir biçimde korumamızın mümkün olabileceğine inanmaktadır.

II

Özsel değer kavramına dayanan özerk bir doğa etiği kurma düşüncesiyle onun türevleri günümüzde pek çok doğa felsefecisi tarafından dillendirilmektedir. Örneğin çevre etiğinin en önemli isimlerinden biri kabul edilen Aldo Leopold'un doğa etiği anlayışının yaşayan en güçlü savunucusu J. Baird Callicott, çevre etiğinin mevcut insan etiklerinin bir uzantısı ya da uygulaması olmaktan çıkarılması gerektiğini söylemektedir. Ona göre doğanın etkin bir biçimde korunabilmesi için özerk bir çevre ya da doğa etiği anlayışı oluşturmamız zorunludur. Bunun için insanı etiğin merkezinden çıkarmalı, doğayı merkeze almalı ve yalnızca insana değil bütün doğaya ve onun insan dışı bileşenlerine de araçsal değil özsel değer yüklenmelidir.

Callicott insan dışı varlıkların da insanlar gibi özsel değeri olduğu inancını türlü akıl yürütmelerle gerekçelendirmeye çalışmıştır. Ona göre mevcut insan etiklerinin temelinde insana özsel değer yüklenmesi yatmaktadır. İnsanların özsel değerli olduğunun kabul edilmesi insanların ahlaki nesne olmasının en güçlü nedenidir. Benzer şekilde insan dışı varlıkların özsel değerli olduğunun kabul edilmesi de insan dışındaki varlıkları ahlakın nesnesi haline getirecek ve böylece insan merkezci olmayan özerk bir çevre etiği kurmak mümkün olacaktır.

Callicott'un insan dışındaki varlıkların da özsel değeri olduğunu desteklemek için ileri sürdüğü akıl yürütmelerden biri şöyle ifade edilebilir:

1. İnsanın özsel değeri vardır.
2. İnsan doğanın bir parçasıdır.
3. O halde insanın bir parçası olduğu doğanın da özsel değeri vardır.⁴
Bu akıl yürütmeye ve Callicott'un bütüncü anlayışına dayanarak şu sonuç çıkarsanabilir:
4. O halde yalnız insanın değil, doğanın insan dışındaki bileşenlerinin de özsel değeri vardır.
Yukarıda belirtildiği gibi Callicott'a göre insanın ahlakın nesnesi olarak kabul edilmesinin en önemli nedeni insana özsel değer yüklenmesidir. Dolayısıyla insan dışındaki varlıklara özsel değer yüklenmesi onların da ahlaki nesne olarak görülmesi demektir. Öyleyse Callicott'un akıl yürütmesini şöyle tamamlamak mümkündür:
5. Özsel değeri olan her varlık ahlakın nesnesidir.
6. Öyleyse insanlar gibi insan dışı varlıklar da ahlakın nesnesidir.
7. Dolayısıyla insanlara karşı olduğu gibi insan dışı varlıklara karşı da ahlaki sorumluluğumuz vardır.

⁴ J. Baird Callicott, "Intrinsic Value, Quantum Theory, and Environmental Ethics," *In Defense of the Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy*, Albany, New York: State University of New York Press, 1989, s. 171-74.

Ancak bu akıl yürütme büyük ölçüde insanın özsel değeri olduğu varsayımına dayanmakta ve bu varsayımı kanıtlama ya da temellendirme gereksinimi duymadan doğru olarak kabul etmektedir. Peki, insanların özsel değere sahip olduğu doğru mudur? Callicott'un belirttiği gibi, “modern etik sistemlerinin çoğu, hem formel felsefi sistemler (örneğin Kant'ın deontolojisi) hem de daha az yaygın sistemler (örneğin Hristiyan etiği), insanların özsel değerli olduğunu verili olarak kabul ederler.”⁵ Benzer şekilde, pek çoğumuz, insanın özsel değeri olduğunu apaçık ve tartışılmaz bir olguymuş gibi kabul ederiz. Doğrusu, böyle olduğunu gösteren sağlam bir bilimsel ya da felsefi temellendirme yoktur. Ama insana özsel değer yükleyen çok sayıda dinsel ve ahlaksal öğreti mevcuttur. Bu öğretilerde, insanın dünyada veya doğada diğer varlıklara göre farklı bir yeri olduğu, diğer varlıkların insan gereksinimlerini karşılamak için yaratıldığı, insanın diğer hiçbir varlıkta olmayan niteliklerle donatılmış olduğu vb. söylenir. Bu tür söylemler, insanın özsel değere sahip olduğu varsayımının kanıksanmasına, hatta çoğumuz açısından bunun apaçık ve tartışılmaz bir olguymuş gibi düşünülmesine yol açmış olabilir. Ama insanın özsel değeri olduğu temellendirilmedikçe bu varsayım doğru kabul edilemez. Kuşkusuz, bu durum, insanın bir parçası olduğu doğa ve bileşenleri için de geçerlidir.⁶

III

Aldo Leopold, Callicott'tan farklı olarak, insana diğer varlıklardan ayrı özel bir değer yüklenmesine mesafelidir. Zira Leopold'a göre “insanın, yaratılışın sonu ve gayesi olduğu ve yalnızca inorganik yeryüzünün değil, yeryüzündeki bütün mahlûkatın, sadece insanın kullanımı için var olduğu” varsayımı dinsel öğretilerden ve mekanik ya da bilimsel felsefeden taşınmış bir efsanedir.⁷ Leopold, insanların genel olarak bu zamana kadar yapıp ettikleriyle insan türünün doğasında bulunan özel bir nitelik veya asalet olduğuna ya da insanların “diğer tüm varlıklarda olandan farklı ve daha üstün özel evrensel bir değer[leri]” olduğuna inanmamızı sağlayacak bir kanıt sunamadıklarını düşünmektedir.⁸

Kuşkusuz türlerin yok olması hem insanlığın hem de tüm doğanın geleceği bakımından mutlaka üstesinden gelmemiz gereken önemli bir tehdittir. Bu tehdidi ortadan kaldırmak ve insanları doğanın korunması konusunda isteklendirebilmek için, Leopold, Callicott'tan farklı olarak

⁵ J. Baird Callicott, “On the Intrinsic Value of Nonhuman Species,” *In Defense of the Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy*, Albany, New York: State University of New York Press, 1989, s. 131.

⁶ Mahmut Özer, *Doğa Etiği*, Ankara: İmge Kitabevi, 2017, s. 170.

⁷ Aldo Leopold, “Some Fundamentals of Conservation in the Southwest,” Editörler: Flader, S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 95

⁸ A.g.e., s. 97

türlerin özsel değerini değil, türlerin ve genel olarak doğanın ekonomik, kültürel, estetik, bilimsel veya rekreasyonel değeri gibi, daha çok insanları ilgilendiren değerlerini, dahası bu değerlerin insana olan yararlarını vurgulamayı tercih eder; doğanın korunmasını teşvik etmek için bizlere sık sık doğanın ve onun bileşenlerinin araçsal değerlerini hatırlatan örnekler verir; görünürde herhangi bir yararları olmasa bile türlerin yok olmasına izin vermememiz gerektiğini savunur. Çünkü bize şimdi önemsiz ya da değersiz görünen bir türün, gelecekte yararlı olduğu gösterilebilir.⁹Böyle bir olasılığın farkında olunması doğanın korunmasını öncelikli bir sorun gibi düşünmeyen insanları da ikna etmeye yardımcı olabilir.

Doğa etiğinin kurucusu Aldo Leopold’un sık sık dillendirilen ilkesine göre “bir şey biyotik topluluğun bütünlüğü, istikrarı ve güzelliğini korumaya yöneldiği zaman doğru, tersine yöneldiği zaman yanlıştır.”¹⁰ Leopold bu sözleriyle ilk bakışta doğrudan insana sesleniyor ya da insanı özne olarak görüyor gibi görünmemektedir. Zira doğadaki tek aktör insan değildir. Biz doğada bulunan milyonlarca türden yalnızca biriyiz. Fakat *ahlaki aktör* olma yetisi yalnız insan türüne özgüdür. Her tür gibi insanın da ayırt edici nitelikleri var. Aristoteles’e göre insanı diğer türlerden ayıran en önemli özellik ruhun akla uygun etkinliğidir.¹¹Peki, “ruhun akla uygun etkinliği” ya da diğer türlerde gözlenenden çok daha güçlü bir düşünme yetisi ya da ahlaki aktör olmak bizi diğer türlerden “üstün” mü yapar?

İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan nedenlerden ötürü Amerika’da “gezgin güvercin” diye bilinen bir kuş türü yok olur ve bazı insanlar bundan büyük üzüntü duyarlar. Bu insanlar bu türü anmak ve üzüntülerini ifade etmek için bir anıt yaptırırlar. Aldo Leopold’a göre, bu olay, insanın diğer türlerden objektif olarak “üstün” olduğunun bir göstergesidir.

Bir türün bir başka türün ölümü için yas tutması güneşin altında gerçekleşen yeni bir şeydir. Son mamutu katleden Kromanyon insanının aklında yalnızca yiyeceği etler vardı. Son güvercini vuran avcının aklında yalnız hünerini göstermek vardı. Ama güvercinlerimizi yitiren bizler kaybımız için yas tutuyoruz. Bu bizim cenaze törenimiz olsaydı, güvercinler muhtemelen bizim için yas tutmayacaklardı. Bizim diğer yaratıklara olan üstünlüğümüzün

⁹Aldo Leopold, “A Biotic View of Land,” Editörler: Flader, S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 271; *A SandCounty Almanac with Essays on Conservation from Round River*, New York: Ballantine Books, 1966, s. 258.

¹⁰Aldo Leopold, *A Sand County Almanac with Essays on Conservation from Round River*. New York: Ballantine Books, 1966, s. 262.

¹¹Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, Çevirmen: Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, 1098a 7-8.

objektif kanıtı, Bay Du Pont’un naylonlarından ya da Bay Vannevar Bush’un bombalarından çok işte bu olayda gizlidir.¹²

İnsanın diğer türlerden “üstün” olduğu düşüncesi Leopold’un doğa korumacılığı anlayışında da görülebilir. Yukarıda belirtildiği gibi ona göre doğruluğun ölçütü doğanın “bütünlüğü, istikrarı ve güzelliğinin” korunmasıdır. Ama Leopold bu konuda insana belirgin bir ayrıcalık tanır. Doğada insan dışında milyonlarca tür vardır ama bu doğruluk ölçütünü anlayıp uygulayabilecek biricik tür de insandır. Leopold’a göre doğanın korunması demek, önemli ölçüde bozulmuş olan doğa insan uyumunu yeniden tesis etmek demektir. Bunu yapacak da, bu uyumu bozmuş olan insandan başka bir tür değildir. Leopold bu doğruluk ölçütünü yerine getirmek için gerektiğinde belli bir bölgede taşıma kapasitesini aşmış türlerin nüfuslarının insan müdahalesiyle azaltılmasına izin verir. Bu müdahalelere bu türler lehine karşı çıkanları korumacılığı bilmemekle eleştirir.

Ama taşıma kapasitesini aşmış olma durumu insanlar için de geçerlidir. O zaman tıpkı diğer türlerde olduğu gibi insan nüfusu da en azından belli bölgelerde diğer türlere benzer bir biçimde azaltılacak mıdır? Leopold insan söz konusu olduğunda diğer türlere uygulanmasına izin verdiği oldukça sert tedbirlerden hiç söz etmez, nüfus kontrolü, tüketim alışkanlıklarının gözden geçirilmesi gibi yumuşak önerilerle yetinir.¹³

Aldo Leopold insanı diğer türlerden “üstün” tutmakla birlikte, bunu bir koşula bağlamaktadır. Ama bu koşulun ne olduğuna geçmeden önce, onun, insanın diğer varlıklardan “üstün” olduğu düşüncesi ile bir karşıtlık oluşturduğu düşünülebilecek bir başka görüşünü hatırlamak gerekir:

Eğer insan türüne özgü verili bir asalet varsa – diğer tüm varlıklarda olandan farklı ve daha üstün özel evrensel bir değer – bunun göstergesi nedir? ... Yeryüzünü tahrip etmeden, kendi türüne ve diğer tüm yaşama saygılı bir toplum kurmayı başarmış olmak mı? Yoksa ... patates böceği gibi, patatesi tüketirken kendini de tüketen bir toplum mu? Biri ya da diğeri, [hangisini başaracağımızın] hükmü ‘sonsuzluğun alaycı sessizliğinde’ verilecek.¹⁴

Özellikle sanayi devriminden bu yana baskın olan üretme ve yaşama biçimimize bakılırsa biz insanların, genel olarak, patates böceklerinden pek

¹²Aldo Leopold, *A Sand County Almanac with Essays on Conservation from Round River*. New York: Ballantine Books, 1966, s. 116-17.

¹³Aldo Leopold, “Ecology and Politics,” Editörler: Flader, S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 284.

¹⁴Aldo Leopold, “Some Fundamentals of Conservation in the Southwest,” Editörler: Flader, S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 97.

de farklı bir tutum içerisinde olmadığımızı söyleyebiliriz. Henüz kendi türümüze ve diğer tüm yaşama saygılı bir toplum kurmayı başaramadığımızı göre biz daha çok doğayı tüketirken kendini de tüketen ve üstelik bunun da farkında olmayan bir türüz. Öyleyse henüz “üstün” olduğumuzu kanıtlayacak bir eylemlilik içinde olduğumuz söylenemez.

Ama neyse ki bütün insanlar patates böceği gibi yaşamıyorlar. Aramızda yok olan bir tür için yas tutan, insanın doğanın efendisi ya da hâkimi olduğu düşüncesini sorgulayan ve reddeden, ormanlar, denizler, göller, ırmaklar ve hayvanlar için mücadele eden, doğanın tahribatını ciddiyetle dert edinip buna çözüm bulmaya çalışan türdeşlerimiz de var. Leopold’a göre bunlar henüz azınlıkta olan doğa korumacılarıdır. Onun umudu embriyo olarak gördüğü bu azınlığın, faaliyetlerini genişletip derinleştirerek etiğin evriminde üçüncü aşamayı gerçekleştirmesidir. Leopold’a göre etik bir insan icadıdır ve ilk aşamada bireyler arasındaki ilişkileri, ikinci aşamada bireyle insan toplumu arasındaki ilişkileri düzenlemeye hizmet etmiştir.¹⁵Doğa etiği, etiğin evriminde aşılması ekolojik bakımdan bir gereklilik olan üçüncü aşamadır. Henüz embriyo halindeki doğa korumacıları birlikte hareket edebilir ve ekolojik bilinç ve vicdanın tüm insanlığa genişlemesi mümkün olursa bu aşamanın gerçekleşeceği umut edilebilir.

Aldo Leopold’a göre insan türü diğer varlıklara göre “üstündür.” Ama bu “üstünlük” ya da bazı ayırt edici niteliklere sahip olmak insana diğer varlıkları sorumsuzca kullanma hakkı vermez. Tersine, diğer türlerden “üstünlüğümüz,” ahlaki aktör olanlarımıza sorumluluklarımızın büyüklüğünü hatırlatır.

Tarihsel olarak bakıldığında insanların sorumluluk alanlarını eski çağlardan günümüze sürekli genişletmiş olduklarını görebiliriz. Sorumluluk karşılıklı olmak zorunda değildir. Etiği sadece insan ilişkileri ile sınırlı olarak düşünsek bile bir insan sorumluluk alanına, kendisini ona karşı sorumlu hissetmeyen başka türdeşlerini dâhil edebilir. Öte yandan insanlık tarihi, bizzat insan türüne mensup kimi bireylerin ahlakın nesnesi olarak görülmediği zamanlara da çokça şahit olmuştur; bu durum tamamen aşılmış da değildir. İnsanlar arasında ırkçılık, cinsiyetçilik, mezhepçilik gibi ayrımcılık türleri geçmişte daha derin ve yaygın yaşanıyordu, ancak henüz ortadan kalkmamıştır. Uygarlık ve demokrasinin gelişmiş kabul edildiği ülkelerde bile bu tür ayrımcılıkların devam ettiği bilinmektedir. Ancak günümüz toplumlarının büyük çoğunluğunda her insan hiç değilse ilkesel

¹⁵Aldo Leopold, “Ecology and Politics,” Editörler: Flader, S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 283; *A Sand County Almanac with Essays on Conservation from Round River*, New York: Ballantine Books, 1966, s. 238.

olarak ahlakın nesnesi olarak kabul edilmektedir. Fakat her insan ahlaki aktör değildir. Yukarıda belirtildiği gibi bir insanın, başka insanları kendisine karşı bir sorumluluk hissetmediğini bildiği halde ahlaki nesne olarak görmesi ve hayatını buna göre biçimlendirmesi mümkündür. Örneğin ebeveynler ile henüz sorumluluk alma bilinç ve yetisine sahip olmayan çocukları arasındaki ilişkide sorumluluk tek taraflıdır. Benzer biçimde başka bir ülkede yaşayan insanların sorunlarını dert edinen ve çözümlenmek için gönüllü çaba gösteren pek çok insan herhangi bir karşılık beklemeksizin sorumluluk üstlenmektedirler. Bu örneklerde ebeveynler için çocukları, gönüllüler için de kendileriyle herhangi bir kan bağı bulunmayan insanlar ahlaki nesne konumundadır.

Sorumluluk üstlenme yetisine sahip bir insanın, insan dışındaki varlıkları da ahlakın nesnesi olarak görmesinin önünde bir engel yoktur. Leopold’un etiğin üçüncü aşaması olarak gördüğü “doğa etiği” bizi sorumluluk alanımızı tüm doğayı içine alacak şekilde genişletmeye çağırır. İnsanın “üstünlüğü,” diğer türlerin hiçbirinde gözlemediğimiz bu özelliğinde, yani kendine karşı bir sorumluluk duymayan varlıklara karşı kendini sorumlu görebilmesindedir. Dolayısıyla “üstünlüğümüz” bize ayrıcalık sağlamaz, bizim sadece insan topluluğunun değil tüm biyotik topluluğun da bir üyesi olduğumuzu ve bu topluluğa karşı da sorumluluklarımız olduğunu hatırlatır.

O zaman Leopold’un doğa etiği anlayışına dayanarak şöyle bir akıl yürütme yapabiliriz:

1. Tüm insanlar ahlakın öznesi değillerdir.
2. Ama tüm insanlar ahlakın nesnesidir.
3. Doğada bulunan insan dışındaki türler ahlaki özne olmamalarına karşın biz insanlar gibi doğanın bir parçasıdır ve doğanın bütünlüğü ve zenginliği ve bizim türümüzün geleceği doğanın tüm bileşenlerinin birlikte korunmasına bağlıdır.
4. Öyleyse insan dışındaki türler ve doğanın diğer bileşenleri (akarsular, göller, denizler, ormanlar, hava vb.) ahlakın öznesi olmadıkları halde ahlakın nesnesi olarak kabul edilebilirler.
5. Dolayısıyla tıpkı ahlaki özne olsun ya da olmasın insanlar için ahlaki bakımdan sorumlu olduğumuz gibi insan dışı varlıklar için de ahlaki sorumluluk üstlenmeyi tercih edebiliriz.

Birinci öncül tartışmaya meydan vermeyecek kadar açıktır. Bir insanın ahlaki özne olabilmesi için belli bir zihinsel olgunluğa erişmesi veya eylemlerinden sorumlu tutulmasını olanaksız hale getirecek düzeyde bir zihinsel engelinin olmaması gerekir. Nitekim bebekler, ağır zihinsel problemleri olan insanlar ahlaki özne değillerdir. Hiçbir insan dünyaya ahlaki özne olarak gelmez. Yetişkin insanların da tamamı ahlaki özne değildir.

İnsanlar ahlaki sorumluluklar üstlenip, bu sorumlulukların gereğini yerine getirdikçe ahlakın öznesi olurlar.

İkinci öncülün de doğru olduğunu söyleyebiliriz. Zira ahlaki özne olmayan insanlara karşı da sorumluluk duyuyoruz; onları gerektiğinde esirgeyip kolluyoruz. İnsanların tümü ahlaki özne olmasa bile tüm insanlar, en azından teorik ya da ilkesel düzeyde ahlakın nesnesidirler. Daha önce belirtildiği gibi, ne yazık ki pratik yaşamda halen insanlar arasında da pek çok ayrımcılık örnekleri gözlenmektedir. Oysa Kant’a göre, bütün insanlık aynı yasalara tabi bir amaçlar krallığıdır. Onun vurguladığı gibi, insanlığı ya da insanları asla yalnızca bir araç olarak görmemeli, her zaman kendinde bir amaç olarak görmeliyiz. Leopold’a göre ise etik insanlar arasındaki kavgaları ortadan kaldırmak ya da hiç değilse yumuşatmak için insan tarafından icat edilmiştir. Doğa yasalarını insan lehine askıya alan teknoloji ve görece barış sağlayan etik normlar sayesinde insan dünyada baskın tür olmayı başarmıştır.¹⁶ Bu anlamda tüm insanları ahlakın nesnesi olarak kabul etmek bu görece barışın en önemli koşullarından biridir.

Üçüncü öncül temel olarak ekolojik ve biyolojik bir saptamadır. İnsan türünün varlığını sürdürebilmesi doğanın bir bütün olarak korunması ile mümkündür. İnsan bilgisi, gerek bilimsel gerek teknolojik bakımdan ne kadar genişlemiş ve derinleşmiş olursa olsun, insan türü varlığını sürdürebilmek için doğaya muhtaçtır. Doğa bir bütündür. Yüzeysel ve kibirli bir bakışla insan dışındaki türleri yararlı ve zararlı diye gruplandırmak gibi ilkel ve yanlış bir alışkanlığımız olsa bile, Leopold’un belirttiği üzere bugün bize yararı yokmuş gibi gözüken bir türün gelecekte yararının ortaya çıkması mümkündür. Bu nedenle, yapılması gereken yalnız bize yararlı gözüken ya da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan doğa bileşenlerini korumaya çalışmak yerine doğayı bir bütün olarak korumaktır.

İnsanların tümü değil bazıları ahlakın öznesidir. İnsanların önemli bir kesimi ise hem ahlakın nesnesi hem de öznesidirler. Ancak ahlaki özne olmak ahlakın nesnesi olmanın gerekli bir koşulu değildir. Öyleyse insan dışındaki varlıkların da ahlaki özne olmadığı halde ahlakın nesnesi olarak kabul edilmesi mümkündür. Hayvanların pek çok insan tarafından ahlaki nesne olarak görülmesi buna iyi bir örnektir. Benzer şekilde ekosistemleri, ormanları, okyanusları, nehirleri, yeryüzünü, hatta evreni de ahlakın nesnesi olarak kabul edebiliriz.

Tercih yapmak ahlaki aktörü ahlaki aktör olmayanlardan ayıran en önemli unsurlardan biridir. Aristoteles “isteyerek eylemde bulunma

¹⁶ Aldo Leopold, “Ecology and Politics,” Editörler: Flader, S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 282-83.

çocuklarla hayvanlarda da görülür, ama tercih görülmez” demektir.¹⁷ Ona göre tercih, bir eylemi, enine boyuna düşündükten sonra isteyerek yapmaktır ve “elimizde olan ve yapılabilecek şeyler üzerinde enine boyuna düşünürüz.”¹⁸ O halde tercih yapmak ya da tercihte bulunmak, elimizde olan ve yapabileceğimize inandığımız bir eylemi, nasıl, hangi yöntemlerle gerçekleştirebileceğimizi enine boyuna düşündükten sonra isteyerek yapmaktır. Bugün hepimiz, bir tercihle karşı karşıyayız: Ya gözümüzün önünde gerçekleşen doğa kıyımına, türlerin her gün yüzer yüzer yok olmasına ortak bir mücadele ile dur diyeceğiz ya da fazla uzak olmayan bir gelecekte doğanın gerekeni yapmasına razı olacağız. Dolayısıyla bugün yaşamakta olan bizlerin tercihi orta erimde insan türünün varlığının sürüp sürmeyeceğini de belirleyecektir.

Sonuç

Bu çalışmada J. Baird Callicott ve Aldo Leopold’un düşüncelerine dayanarak doğayı niçin korumamız gerektiği sorusuna verilebilecek iki olası yanıt ele alınmıştır. Callicott özsel değer kavramının ve bu kavramın yalnız insanlara değil insan dışı varlıklara da yüklenmesinin doğanın korunmasına yönelik yeni ve özerk bir etiğin oluşturulmasında anahtar role sahip olduğunu savunmaktadır. Gerçekten de kavramların insan olarak kendimizi, koşullarımızı ve genel olarak doğayı ve evreni anlamamız ve anlamlandırmamız konusunda önemi büyüktür. Özsel değer kavramını Callicott’un umduğu düzeyde idrak edip yalnız insanlara değil insan dışı varlıklara da özsel değer yüklemek pek çok insanı doğanın korunması konusunda isteklendirmeye yardımcı olabilir. Ama özsel değer kavramının soyut ve metafizik niteliği ve henüz yeterince temellendirilmemiş olması, bu kavrama dayanan bir etik anlayışın geniş kitleleri doğanın korunması yönünde harekete geçirebileceğine dair umutları zayıflatmaktadır.

Öte yandan doğal bir varlık olarak insanların da diğer doğal varlıklar gibi türlü ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçların karşılanması büyük ölçüde doğal kaynaklar kullanılarak mümkün olmaktadır. Ancak insan doğadaki varlığı süresince diğer türlerden farklı olarak ihtiyaç listesini sürekli, tatminsizce ve sorumsuzca çeşitlendirmiş ve bu durum genel olarak insan türünü doğa üzerinde ağır bir yük haline getirmiştir. İnsan var kalmak için doğaya muhtaçtır ve doğa insan ve insan dışındaki sayısız bileşeni ile birlikte bir bütündür. Bu bütüne zarar vermek onun bir parçası olan kendimize de zarar vermektir. Leopold’un doğa etiği anlayışı bize, birey olarak insanın yalnız insan topluluklarının değil genel olarak doğa topluluğunun da üyesi olduğunu önemle hatırlatmaktadır. Dolayısıyla ahlaki aktör olan insanların

¹⁷Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, Çevirmen: Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, 1111b 7-8.

¹⁸A.g.e., 1112a 13-33.

“Niçin Doğayı Korumalıyım?” Sorusuna İki Olası Yanıt
Mahmut ÖZER

sorumluluk alanı yalnız insanlarla sınırlı değildir. Doğaya muhtaçlığımızın ve doğanın efendisi değil bir üyesi olduğumuzun farkına varmak ve doğanın insan dışındaki bileşenlerini de ahlaki evrenimizin bir nesnesi olarak kabul etmek, kısa vadeli çıkarlarımız uğruna ve insan türünün geleceği pahasına sorumsuzca doğayı tahrip etmekten vazgeçip tercihimizi doğanın korunması yönünde değiştirmek için atmamız gereken en önemli ve ivedi adımdır.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES, *Nikomakhos'a Etik*, Çevirmen: Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.
- BIRCH, C., "Environmental Ethics in Process Thought," *Concrescence: The Australasian Journal for Process Thought*, 2, s. 1-11. 2 Nisan 2008'de http://www.concrescence.org/ajpt_papers/vol102/02_birch.htm adresinden indirildi.
- CALLICOTT, J. B., "Intrinsic Value, Quantum Theory, and Environmental Ethics," *In Defense of the Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy*, Albany, New York: State University of New York Press, 1989, s. 157-74.
- CALLICOTT, J. B., "On the Intrinsic Value of Nonhuman Species," *In Defense of the Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy*, Albany, New York: State University of New York Press, 1989, s. 129-55.
- LEOPOLD, A., "Ecology and Politics," Editörler: Flader S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 281-86.
- LEOPOLD, A., "Some Fundamentals of Conservation in the Southwest," Editörler: Flader, S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 86-97.
- LEOPOLD, A., "A Biotic View of Land," Editörler: Flader, S. L. ve Callicott, J. B., *The River of the Mother of God and Other Essays by Aldo Leopold*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1991, s. 266-73.
- LEOPOLD, A., *A Sand County Almanac with Essays on Conservation from Round River*, New York: Ballantine Books, 1966.
- ÖZER, M., *Doğa Etiği*, Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- SACHS, J. D., *Common Wealth*, New York: The Penguin Press, 2008.
- WILSON, E. O., *Biophilia*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1984.
- WILSON, E. O., *The Diversity of Life*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1992.
- WILSON, E. O., *The Future of Life*, New York: Vintage Books, 2002.

“Niçin Doğayı Korumalıyım?” Sorusuna İki Olası Yanıt
Mahmut ÖZER